

DĚJINY KŘEŠŤANSTVÍ

Vladimír Šiler

2003

Text je k dispozici pod licencí Creative commons. Je možno jej volně užívat i šířit, ale je nutno vždy uvést autora a nezasahovat do obsahu.

říjen 2012

<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/cz/>

Obsah

- 1) Předmluva
- 2) Palestinské počátky křesťanství
- 3) Šíření křesťanství v římské říši
- 4) Myšlenkový vývoj raného křesťanství
- 5) Rozpínání křesťanství na východ a na západ
- 6) Konstantinská epocha
- 7) Křesťanství po rozpadu římské říše
- 8) Východní křesťanství po nástupu islámu
- 9) Románská epocha
- 10) 10. století
- 11) Rozkol mezi východem a západem
- 12) Boj o investituru
- 13) Křížové výpravy
- 14) Gotická epocha
- 15) Vrcholný středověk
- 16) Krize papežství a předchůdci reformace
- 17) Nástup reformace
- 18) Reformace
- 19) Katolická obnova
- 20) Protireformace, rekatolizace, baroko
- 21) Osvícenství
- 22) 1. vatikánský koncil
- 23) 20. století

Předmluva

Musíme rozlišovat mezi křesťanstvím, jakožto jedním ze světových náboženství, a křesťanskou církví, jakožto dějinně-společenským institučně organizovaným útvarům. Dějiny křesťanství by potom znamenaly pokus o souhrnný pohled na vývoj křesťanského náboženského systému. Církevní dějiny naproti tomu bývají napsány z pohledu určité církve. V tomto textu půjde o dějiny křesťanství podané v sérii historicky klíčových situací, v nichž se vývoj náboženský protínal s vývojem politickým, kulturním a společenským, a to zvláště evropským. Podat přehled myšlenkového vývoje křesťanství by bylo spíše úkolem teologickým a filozofickým. Více místa je věnováno vývoji křesťanství do reformace, protože do té doby bylo křesťanství relativně jednotné a udávalo tón světovému dění. Od této doby by bylo lépe sledovat vývoj obou větví křesťanství – katolické a protestantské – odděleně. Rovněž profil současného křesťanství by vyžadoval samostatnou studii.

I přes všechnu snahu o objektivitu budou nutně každé dějiny křesťanství jednostranné – budou vybírat a zdůrazňovat jen některé události, budou se dopouštět bezděčného hodnocení. Čtenáře by to ale nemělo odradit, naopak mělo by ho to vyprovokovat k tomu, aby se snažil studovat danou problematiku a zaujmout vlastní stanovisko.

Palestinské počátky křesťanství

Křesťanské náboženství má svůj počátek v působení Ježíše Nazaretského, zvaného Kristus. O jeho historické existenci nejsou sice uchovány početné a spolehlivé doklady, ale přesto o ní dnes vědci nepochybují. Mnohé jiné známé osobnosti starověku jsou historicky vzato doloženy ještě méně. Za svého života byl z hlediska tehdejšího světového veřejného dění naprosto bezvýznamnou postavou.

O datu Ježíšova narození existují dosud spory a dohady. Křesťanský letopočet se začal počítat od narození Ježíše Krista až v 6. století. Tehdy však došlo k omylu při přepočtu datování podle vlády římských císařů, takže z dnešního hlediska se Ježíš narodil asi v roce 4 nebo 6 př. n. l. Přesnější datum se nedá zjistit. 25. prosinec byl stanoven spíše symbolicky, aby se překryl význam bujně slaveného římského svátku slunovratu.

Nejvýznamnějším pramenem pro poznání osobnosti a působení Ježíše Krista je Nový zákon, tvořící spolu s židovským Starým zákonem křesťanskou Bibli. Nový zákon je soubor 27 spisů vzniklých v raně křesťanských obcích v 1. století. Není to tedy nestranný historický dokument, ale výbor z bohatší teologicko-historické raně křesťanské literatury, psané z pozic víry. Může však přesto sloužit jako cenný materiál pro odborné historické studium nejen Ježíšovy osobnosti, ale i celého raného křesťanství.

Moderní biblistika pracující vědecky kritickou metodou nám dává podrobně poznat všechny okolnosti vzniku křesťanství v prostředí palestinského židovství. Ježíš, pocházející pravděpodobně z Nazareta (narození je v evangeliích z teologických důvodů situováno do Betléma), začal působit jako putující kazatel snad v kruhu učedníků Jana Křtitele, asketického proroka hlásajícího pokání (individuální i „politické“) tváří v tvář blízcímu se konci světa a soudu dějin. Ježíš navázal na etickou zvěst starých židovských proroků a pokoušel se kázáním, doprovázeným uzdravováním a zázraky („mocnými činy“) dosáhnout niterné obrody židovského náboženství. Narazil však na nepřízeň oficiálních představitelů židovství. Spory, zpočátku pouze teologické, záhy nabyly politických rozměrů. Palestina byla tehdy pod okupační správou Římanů, kteří sice v podrobených územích do značné míry tolerovali domácí kulturní a náboženské zvyklosti, ale netrpěli vnitřní nepokoje a povstání. Ježíš se tak stal bezděčnou obětí politiky pax romana. Byl popraven v Jeruzalémě v předvečer židovského svátku pascha (velikonoce) tehdy běžným způsobem – ukřižováním.

Ježíš za svého života nezaložil žádnou církev ve smyslu společenské instituce. Shromáždil kolem sebe pouze kruh učedníků, mezi nimiž hráli významnou roli jeho apoštolové (vyslanci), jejichž počet – 12 – odpovídal počtu židovských kmenů. Po Ježíšově smrti se mezi učedníky, kteří se ze strachu před perzekucí rozprchli, začala šířit šokující zpráva, že Ježíš byl vzkříšen. Poté, co někteří učedníci začali líčit své zážitky setkání se vzkříšeným, začala v jejich kruhu sílit jistota, že Ježíš je onen všemi Židy očekávaný spasitel, Mesiáš (hebrejsky pomazaný, tzn. vyvolený), čili náboženský vykupitel a národní osvoboditel. Začali neohroženě šířit nové poselství: z Ježíšovy zvěsti se stala zvěst o Ježíšovi. Tento obrat se dokonal, jak to líčí Skutky apoštolské v Novém zákoně, v průběhu židovského svátku letnic, 50 dní po Ježíšově smrti, kdy učedníci shromáždění v Jeruzalémě pocítili příliv nové motivující duchovní energie. Sesláním svatého ducha o letnicích jako by se teologicky dovršil smysl Ježíšova vzkříšení o velikonocích. Společensví lidí věřících v Ježíše jako Krista (řecké Christos je ekvivalentem hebrejského Mesiáš), jako svého Pána, se začíná cílevědomě budovat jako nový Izrael, jako zárodek (kvas) budoucího věku – božího království. Netvoří žádný kult, rozhodující je nový étos a charismatický entuziasmus (citově vznícená zbožnost, bezprostřední prožívání „darů ducha“). Netvoří sektu (odštěpenou skupinu) ani alternativu k oficiálnímu židovskému

náboženství. Církev (řecky ekklesia, aramejsky kahal, znamená svolání, shromáždění, dnes bychom asi řekli „schůze“) bylo společenství spíše světské, „civilní“. Přestože „kristovci“ nesledovali politické cíle, oficiální náboženská a mocenská centra v nich viděla nebezpečné zdroje konfliktů i eventuální konkurence. Začaly vlny pronásledování a objevili se první mučedníci. Mateřský sbor v Jeruzalémě, soustředěný kolem kruhu nejbližších Ježíšových učedníků, apoštolů, přešel do poloilegality. Někteří apoštolové a další Ježíšovi učedníci se vydali na misijní cesty do dalších palestinských měst, kde obyčejně začali působit kázáním při běžných bohoslužbách v židovských synagogách. Vzhledem k tomu, že obyvatelstvo v Palestině bylo národnostně i nábožensky dosti pestré a Židé rovněž žili i v jiných zemích římské říše, začalo křesťanství zapouštět kořeny i v nežidovském prostředí. Zejména apoštol Pavel, někdejší horlivý pronásledovatel křesťanů, se po svém obrácení stal nejúspěšnějším misionářem mezi pohany (nekřesťany). Kolem roku 45 došlo v Jeruzalémě k důležitému jednání mezi apoštolem Pavlem a Petrem, nejváženějším z kruhu 12 Ježíšových učedníků. Šlo o to, zda židovské náboženství s jeho rituální praxí je nutnou podmínkou pro přijetí křesťanství ze strany pohanů. Tento první tzv. církevní koncil rozhodl, že pohané mohou přímo přistupovat ke křesťanství. Tím byla dána zelená misii v pohanském světě, územně i početně mnohem úspěšnější, než byla vnitřní misie v židovském národě.

Křesťanství zpočátku netvořilo žádnou organizaci. Jednotlivé sbory či obce věřících byly samostatnými církvemi s často dosti rozmanitými zvyklostmi a vnitřními řády ve zbožnosti a mravnosti. Pestrou typologií těchto církví můžeme studovat už v samotném Novém zákoně, které je odrazem právě této široké škály raně křesťanských teologických důrazů. Už v těchto prvních fázích misie se křesťanství snažilo proniknout i do povědomí kulturně vyspělejších a vzdělanějších vrstev řeckořímské společnosti. V prostředí helénistického synkretismu (neorganického mísení různých náboženských a filozofických směrů) nepůsobili křesťané nijak výjimečně a byli stavěni do jedné řady mezi potulné filozofy, gnostické proroky či učitele nové morálky.

Početní růst členů křesťanských obcí, hlavně ve městech, si vyžádal vyšší stupeň organizace života tohoto společenství, zejména v otázkách společných shromáždění. Od 2. poloviny 1. století můžeme už v novozákonních spisech dokumentovat vývoj vedoucí později ke vzniku liturgie, řádu pravidelné slavnosti, která má manifestovat ducha nového života a zpřítomňovat věřícím jejich Pána a povzbuzovat je ke svatosti a dokonalosti. Rovněž tak dochází v těchto sborech k prvním náznakům hierarchizace zvláštních služeb nezbytných pro „náboženský provoz“ společenství. Vznikají zárodky budoucího kněžského úřadu. Hovoříme o vývoji směrem k institucionalizaci a sakramentalizaci (sacramentum – latinsky svátost, ustálený obřad).

Šíření křesťanství v římské říši

Křesťanství se překvapivě rychle šířilo především na sever od Palestiny, po celé Malé Asii, Řecku a ještě za života prvních apoštolů se dostalo i do Říma. Římský sbor byl prestižním cílem křesťanských misionářů, zvláště dvou nejvýznamnějších apoštolů – Petra a Pavla. O jejich působení v Římě existují legendy historicky ne příliš spolehlivé. Jisté však je, že křesťané, jejichž počet šel už v té době do tisíců, vzbudili pozornost politických center. Tato židovská sekta, jak ji viděli Římané, byla nebezpečná tím, že pronikala napříč všemi vrstvami společnosti. V římské říši bylo státem uznáno na 30 000 bohů. Tato nábožensky tak tolerantní velmoc však vycítila, že křesťanství představuje opozici vůči celému římskému ideologicko-politickému systému. To byly důvody represivních

zároků nejen proti Židům (antisemitismus existoval už tenkrát), ale zvláště proti křesťanům. První velkou vlnu protikřesťanských pogromů vyprovokoval císař Nero po požáru Říma v roce 64. Pronásledování křesťanů potom v mnoha vlnách pokračuje ještě 250 let, i když ne na všech místech římské říše se stejnou intenzitou. Křesťané byli křižováni, upalováni, předhazováni dravé zvěři. Mučednictví však bylo mezi nimi velmi ceněno a mučedníci byli ctěni jako svatí. Sami apoštolové Petr a Pavel podle legendy zemřeli mučednickou smrtí v Římě při jedné z prvních vln pronásledování. I když mnozí lidé ze strachu z mučení před vyšetřujícími soudci zapírali svou víru, v dobách uvolnění se opět vraceli do církve. Naopak, jako by represálie vzbuzovaly větší atraktivitu tohoto náboženství, křesťanů stále přibývalo. Po roce 70, kdy Titus, pozdější císař, dobyl Jeruzalém a rozehnal Židy z Palestiny po celé říši, začalo se křesťanství intenzivněji šířit po nitkách židovských komunit, převážně ve větších městech.

Myšlenkový vývoj raného křesťanství

Křesťanství se v této době začalo profilovat i myšlenkově. Vzniká bohatá literatura, ovšem spíše příležitostné povahy, jako jsou sbírky výroků, epištoly, další a další evangelia („radostné zvěsti“ – pokusy o zachycení učení a života Ježíšova). Apologeti (obránci víry) ve snaze dokázat „modernost“ a věrohodnost křesťanství formulovali obsah své víry vzniklý v rámci hebrejského (orientálního) myšlení pomocí pojmů helénistické filozofie, čímž do značné míry deformovali ducha původní víry a na dlouhá staletí zatížili křesťanskou teologii platónskými pojmy.

Vnitřní myšlenková pestrost křesťanství se v podmínkách masového rozšíření a pokračující institucionalizace změnila ve střetání vzájemně si konkurujících teologických směrů a v odštěpování skupin soustředěných kolem autoritativních vůdčích osobností. Ve sporech, týkajících se obvykle jen určitého rozložení důrazů ve zbožnosti, se tříbila preciznost teologického myšlení. Jednotlivé směry byly nuceny definovat svou víru s právníkovou přesností. Tak vznikaly první formulace „vyznání víry“, jež byly jakýmsi průkazem příslušnosti k určitému typu církevních obcí. Rodily se zárodky dogmat, závazných věroučných pravd, v nichž si křesťané uvědomovali sebe sama jako zvláštní náboženskou skupinu.

Kolem roku 140 se zástupci většiny křesťanů shodli na tom, které spisy z raného období budou pokládat za směrodatné, protože se začaly množit případy literárních podvrhů (pseudoepigrafů, apokryfů). Tak vznikla kanonizovaná sbírka Nový zákon, která byla spolu s nedávno rovněž kanonizovaným Starým zákonem pojata za křesťanské svaté písmo (Bible). Na synodách, schůzích zástupců sborů z celých velkých území (obvykle biskupů, řecky episkopos – dohlížitel), se tak při dosažení souhlasu v zásadních otázkách rodilo ponětí o existenci všeobecné, čili katolické církve (řecky kata holon kosmon – po celém světě; odtud katolická = všeobecná), která byla nadřazena schizmatickým skupinám (řecky schizma – rozkol, odtržení). Obecná církev byla pravověrná (řecky ortodoxní), odštěpenci byli prohlášeni za bludaře (řecky heretiky). Přirozeně, že čím menší byla skupina odštěpenců, tím radikálnější byly jejich názory a tím hlasitější byla jejich kritika velké církve. Od obecné církve se oddělovaly skupiny lidí, kteří se nespokojovali s obecným průměrem ve zbožnosti a mravnosti a začali okázale pěstovat dokonalost ve ctnostech a čistotě. Obecná církev ovšem nemohla dlouho udržet krok s těmito „přeborníky v náboženském sportu“ a slovo kacír (řecky katar – čistý) se stalo synonymem slova bludař nebo odpadlík. Nicméně dvojí metr se v křesťanství ustálil a svatost (dokonalost, čistota) začala být záležitostí pouze mimořádných osobností, ob-

vykle asketických (odříkavých). Tak se – částečně rovněž pod vlivem jiných náboženství – v křesťanství objevili první poustevníci, žijící osaměle, a mniši, žijící v malých komunitách.

Rozpínání křesťanství na východ a na západ

Už v prvních třech staletích se křesťanství vyvíjelo odlišně na východě a západě římské říše. Na východě se křesťanství šířilo co do početního a politického zisku úspěšněji. Postupovalo přes Egypt podél severního pobřeží Afriky. Přes Sýrii se záhy rozšířilo do Arménie, kde byl pro křesťanství získán i panovník, takže Arménie je prvním křesťanským státem světa. Ještě před rokem 250 proniklo přes celou Mezopotámii až do Indie. Vzhledem k odlišnému kulturnímu, náboženskému i politickému prostředí východní části římské říše a dalších východních území se křesťanství muselo adaptovat na různé domácí poměry, nestavělo se proti panujícímu společenskému řádu a duchovnímu klimatu. Církev se snáze identifikovala s národem. Křesťanská teologie, nezúžená západními filozofickými racionálně-právními kategoriemi, lépe korespondovala s domorodými náboženskými systémy, protože byla dostatečně duchovně hluboká.

Na západě do roku 200 postoupilo křesťanství přes Hispánii a Germánii až na britské ostrovy, kde zejména Irsko se stalo silným křesťanským centrem. Ojedinele pronikali misionáři i mezi Kelty ve střední Evropě. Dá se říct, že kulturní a politické rozpory mezi východem a západem se odrazily i v teologických sporech, jež vyvrcholily ve 4. století a byly řešeny na několika ekumenických koncilech (řecky oikúmené – obydlená země), čili „světových“ sjezdech biskupů a teologů. Východ, který neměl jednotné mocenské centrum, zůstal i v křesťanství organizačně a teologicky pestřejší. Na západě se církev orientovala na Řím, jehož biskup začal být pokládán za hlavu všeho (západního) křesťanstva, a utvářelo se spíše centralisticky a právně-byrokraticky. Římská křesťanská obec, čítající v té době několik desítek tisíc věřících, prožívala období pronásledování v ilegalitě, kdy využívala např. katakomby ke konání tajných bohoslužeb a pohřbívání svých zesnulých, zvláště mučedníků. Navzdory tomu mělo křesťanství své přívržence v čím dál vyšších kruzích, dokonce i v císařských rodinách. Důležitou roli hráli křesťané v armádě, kde jejich odmítání poslušnosti začalo působit problémy.

Konstantinská epocha

Krátce po snad nejkrutějším pronásledování za císaře Diokleciána dochází k náhlé změně. Císař Konstantin pochopil, že lépe než proti křesťanům bojovat je spojit se s nimi. Tzv. milánským ediktem roku 313 prohlásil křesťanství za tolerované náboženství. V průběhu několika málo let je církev nejen plně rehabilitována, ale začíná svou svobodu užívat k postupné likvidaci pohanství. Konstantin s křesťanstvím sympatizoval, pozvolna z něj vytvořil svou státní ideologii, ale sám se nechal pokřtít až na smrtelné posteli. Přesto si osoboval právo mluvit do vnitrocírkevních záležitostí. Dokonce se stylizoval do role hlavy křesťanstva, když sám svolal roku 325 církevní koncil do Niceje (Nikaje), aby dosáhl vyřešení nejzávažnějšího teologického sporu raného křesťanství – sporu mezi Ariem a Atanasiem. Ale i vysoké církevní kruhy viděly v císaři vhodný nástroj k prosazování svých zájmů. Tak došlo ke spojení státní moci s církevní ideologií. Na západě tím nastává tzv. konstantinská epocha, která trvá prakticky až do roku 1918, do pádu Habsburků, kteří byli posledními představiteli tohoto spojení „trůnu a oltáře“. Na výcho-

dě se tomuto systému říká cesaropapismus. Typickým příkladem takového zřízení je vláda cara a pravoslavné církve v Rusku.

Císař Konstantin poté, co se mu podařilo upevnit moc nad celou říší, přenesl sídlo vlády do nového města, které založil na místě někdejší osady Byzanc a nazval je Konstantinopolis (Cařihrad, dnešní Istanbul). Idea jednotné říše se však už za vlády Konstantinových nástupců ukázala nerealizovatelná, nicméně Cařihrad se stal významným centrem východní, řecké, byzantské kultury a východního křesťanství, jakýmsi protipólem západního, latinského Říma.

Církev na výsluní státní přízně rychle pookřála, ale duchovně a mravně začala pokulhávat. Příslušnost ke křesťanství už nebyla osobně vyznavačskou záležitostí, ale spíše příležitostí ke společenskému prospěchu. Rovněž pohanství se zdaleka nevzdalo, ustoupilo pouze z veřejného života, ale v lidových zvycích a v rodinném životě přežívalo dále, zejména na venkově. Křesťanská teologie se ovšem nyní mohla začít konečně nerušeně vyrovnávat s plody klasické antické vzdělanosti. Ve 4. století se odehrály nejdůležitější myšlenkové zápasy o formulaci základních křesťanských dogmat o lidství a božství Ježíše Krista, o božské trojjedinosti a o Panně Marii. Do teologických pojmů, řeckých i latinských, vplynul často duch křesťanství cizí, duch antické filozofie. Vrcholem teologické tvorby raného křesťanství je dílo Aurelia Augustina (354-430), v němž se stává zřejmým, že křesťanská církev přejímá štafetu od hroučící se západořímské říše a stává se místo ní jednotícím tmelem středomořské civilizace na přelomu starověku a středověku.

Ve 4. století se formálně ustavily projevy zbožnosti konané nyní svobodně na veřejnosti. Centrum zbožnosti se přesouvá z rodin do chrámů, mravnost bývá nahrazena obřady. Řada pohanských zvyků je křesťanstvím absorbována a přeznačena. Výrazně se posílila role kněží, vzrostla moc biskupů. Církev zbohatla, chrámy se začaly vyzdobovat. Vzniká svéravné křesťanské umění, zejména na východě. Řada křesťanů zpohodlněla, zesvětštěla, v církvi se objevily zlořády. Reakcí na to byl rozmach mnišství. V klášterech se udržoval vysoký styl křesťanského života. Kláštery převzaly charitativní službu – péči o chudé a nemocné. Dochází k prvním pokusům o reformu klášterního života a vytvoření sítě klášterů podobného typu.

Křesťanství po rozpadu římské říše

V závěru 4. století však na římskou říši doléhá ze severu tlak národů postupujících z východu do středu Evropy a na Balkán. Paradoxem dějin je, že germánští Gótové a Vandalové (pro něž kultivovaní Římané měli jen opovržlivý název barbaři), kteří rozvrátili pokřesťanštěnou pozdněřímskou říši, byli sami v té době už většinou taky křesťany. Těmto kmenům, žijícím v pohraničních oblastech říše, přinesli křesťanství ovšem mnohdy misionáři těch teologických a církevních směrů, které oficiální církev odsoudila jako heretické a vypudila je tak mimo území říše. Tyto kmeny měly sice nižší kulturu, ale barbarské v dnešním slova smyslu nebyly.

Přesto bylo dobytí Říma vizigótským vůdcem Alarichem roku 410 pro obyvatele celého tehdejšího kulturního světa těžkým šokem, ze kterého se vyšší vrstvy staré společnosti už nevzpamatovaly. Zhroucení římské říše bylo jistě způsobeno také vnitřním rozkladem, duchovním a mravním, přílišnou aristokratickou zjemnělostí a pohodlností, neschopností snášet útrapy a vzdorovat nátlaku.

Na troskách Říma formuluje Aurelius Augustin tezi, že zhroucení města a říše znamená konec dějin. Církev, která žije na obou stranách fronty, bude od té chvíle no-

vým subjektem dějin. A skutečně – římský papež Lev Veliký (vládl 440–461) svou energií a smyslem pro kázeň dokázal nejen udržet církev jednotnou v tak těžkých dobách, ale dokonce osobně odvrátil hunského vůdce Attilu od úmyslu vyplenit celou Itálii. Nicméně říši se udržet nepodařilo. Po ničivých vpádech Vandalů byl roku 476 sesazen poslední římský císař. Na místě bývalé římské říše vznikají a zanikají menší státní útvary rychle se střídajících národů. Křesťanství se prokázalo jako jediná instituce schopná jednotit svět. Římský papež nahradil římského císaře (papež – odvozeno od pappas, latinsky otec). V závěru 5. století byla dotvořena nauka o tzv. papežském primátu nad celou církví, uznávaná v praxi ovšem jen západním křesťanstvím. Východní křesťané respektují sice římského biskupa, ale ne jako náměstka Kristova na zemi. Na východě mají nejvyšší autoritu patriarchové, biskupové významných tradičních center křesťanství (např. Jeruzaléma, Antiochie, Cařihradu atd.). Přestože východní křesťanství nemělo centrální vedení, spojení mezi církví a východořímskou, byzantskou říší bylo velmi pevné a zaručovalo relativní politickou a kulturní stabilitu tohoto útvaru po celé tisíciletí. O to více se ale prohluboval rozpor mezi východem a západem ve věcech teologických. Křesťanství kráčí v obou oblastech stále více svou vlastní cestou.

6. století, poznamenané politickými zmatky a uvolněnými mravy, úpadkem kulturního i náboženského života v klasických územích, je kupodivu stoletím úspěšné vnější i vnitřní misie v nových územích. Nově příšlé národy se začínají usazovat a za pomoci křesťanství si z vlastních tradic a z trosek antiky syntetizují novou kulturu a civilizaci. Současně vzniká zárodek vnitřní obnovy křesťanství uprostřed klasického území. Na italské hoře Monte Casino zakládá roku 529 Benedikt z Nursie klášter, pro jehož společenství sepíše 73 regulí upravujících život mnichů. Vzniká tak první řehole nového typu – řád sv. Benedikta. Benediktini se pokusili o vzorový způsob kombinace práce a modlitby, života aktivního a kontemplativního (rozjímavého). Jejich kláštery se staly centry kultury a vzdělanosti, oázami míru a pohostinnosti. Mniši působili jako zvláště úspěšní misionáři v nových územích. A byl to mnich na papežském trůně, který se zasloužil o regeneraci církve v těžkém období. Roku 589 byl zvolen papežem Řehoř I., druhý a poslední papež, který dostal přízvisko Veliký. Byl to schopný organizátor a obratný diplomat. Uvedl jednotný řád do života církve, zejména do bohoslužby, liturgického zpěvu (po něm je nazván gregoriánský chorál), soustavy církevních svátků. Kněžím a biskupům uložil, aby především kázali a pastýřsky spravovali svěřený lid. Je pokládán za posledního z tzv. církevních otců, čili epochy zvané v periodizaci dějin teologie a filozofie patristika. Dosáhl značné moci světské, ale přesto zůstal osobně neobyčejně skromný a pokorný. Svého politického vlivu využil k vybudování základů budoucího papežského státu. Bezděčně ovšem přispěl k úpadku světské kultury a vzdělání v dalších staletích, protože vzdělávání svěřil výhradně klášterům a kultuře vymezil pouze náboženský obsah. Toto myšlenkové zúžení poznamenalo křesťanství na celý středověk. Tady se zrodil římský katolicismus, tak jak se udržel až do 20. století.

Na počátku 7. století je patrné, že rozložení kulturních a mocenských center se bude záhy měnit. V někdejší provincii Galii a Germánii se sjednocují franské kmeny. Zdá se, že papežové si právě Franky vybrali za nejvhodnější spojence své budoucí evropské politiky. Do střední Evropy se z východu valí Slované. Vstříc jim vycházejí misionáři – franští, keltští, ale stále častěji irští a skotští. Iroskotské křesťanské centrum se právě nyní osvědčilo jako bašta vzdělanosti, mravní síly a misijní horlivosti. Pokřesťanštění národů nově se usazujících na britských ostrovech, v Porýní a Podunají má tak vazby na kulturně starší tradice. Skutečné době odpovídající civilizační vývoj však do těchto zemí proniká až s převahou ústředního římského vlivu.

Východní křesťanství po nástupu islámu

Roku 622 začíná svým způsobem nová epocha. Od tohoto roku se počítá islámský leto-počet. Mohamed (570–632) se tehdy vydal z Mekky do Medíny a islámské náboženství se vydalo na své až dosud stále vítězíci tažení světem. Islám se stal jednotícím prvkem arabských kmenů, později i dalších národů a současně i hybným činitelem jejich misijní a mocenské rozpínivosti. Během několika desetiletí je dobyto celé severoafrické pobřeží. Přes Palestinu pronikají Arabové do Sýrie a Persie. Roku 668 poprvé ohrozili samotný Cařihrad. Arabové nutili křesťany násilím přijmout islám, i když je pravda, že východní křesťanské církve téměř nebyly schopny vnitřně tomuto tlaku vzdorovat. Roztříštěnost východního křesťanství se ukázala nevýhodou.

Střet s islámem, který z židovství přejal víru v jediného boha a zákaz tohoto boha jakkoli zobrazovat, znamenal pro východní křesťanství vzplanutí vášnivého teologického zápasu o přípustnost náboženských obrazů (ikon). Na východě bylo totiž církevní umění díky většímu vlivu platónské filozofie záležitostí nikoli dekorativní, ale přímo teologickou. Obrazoborecké boje trvaly téměř 200 let, bývali do nich vtaženi i římstí papežové a v průběhu středověku nacházely odezvu i v podobných hnutích na západě.

Románská epocha

Zatímco východ se zabýval subtilními teologickými spory, západ, alespoň v osobě římského papeže, připravoval rozsáhlé mocensko-politické koncepce. Papežové potřebovali ubránit Řím a církevní stát před hrozbou Arabů z jihu a Longobardů ze severu. Obrátili se tedy s prosbou o pomoc k Frankům, tehdy už značně sjednoceným, vlastním rozsáhlé území. Za Karla Velikého (vládl 768–814) dosáhli Frankové vrcholu své moci. Roku 800 jej proto papež Lev III. korunoval na císaře obnovené západořímské říše. Karel Veliký za to na svém území podporoval křesťanství jako státní církev. Karel Veliký, milovník věd a umění, otevřel ve své říši prostor pro nezávislou kulturu a vzdělanost po vzoru antického Říma. Touto tzv. karolinskou renesancí počíná románská epocha a její styl. Úpadek způsobený Řehořovými reformami se začal rychle napravovat díky cílevědomému soustředění mnoha učenců ze všech koutů tehdejšího světa na nově budovaných školách. V této době vzniká raná scholastika jako nový typ teologického myšlení nahrazující dogmaticky strnulou patristiku. Říše Karla Velikého byla jasně koncipována jako protiváha byzantské říše i východnímu křesťanství, což se projevilo i oživením dalšího citlivého, zdánlivě malicherného teologického sporu – totiž o slůvko filioque ve vyznání víry (filioque – latinsky: a syna). Toto slovo vsunuté do nicejsko-cařihradského vyznání víry západními teology říká, že v trojjediném Bohu Duch svatý vychází nejen z Otce, ale také ze Syna.

Římská říše Karla Velikého formálně existovala ještě tisíc let, i když čím dál víc spíš jen jako symbolická federace evropských států vedená převážně německými císaři. Spojení a spory mezi touto instancí světské moci a církevním úřadem římského papeže hýbaly evropskými dějinami po celý středověk.

Zájmy franské a byzantské říše se střetly i v případě kontroly nad novými misijními oblastmi na Balkáně a ve střední Evropě. Cyril a Metoděj, byzantští věrozvěsti povolání do Velkomoravské říše, aby zde čelili přílišnému vlivu západních kněží, nakonec se svou misí neuspěli. Střední Evropa se dostala pod vliv Říma. Zato uspěli u Bulharů, kteří byli až do té doby orientovaní prořímsky, a získali je pro východní křesťanství. Východní a západní křesťanství se začalo stále více odlišovat, i když v poměrně nepodstat-

ných věcech, jako byly jemné posuny důrazu ve zbožnosti a některé detaily v liturgických (bohoslužebných) a svátostných praktikách. Tyto rozdíly však byly o to vášnivěji hájeny, až se kvůli nim římstí papežové a byzantští patriarchové dávali vzájemně do klatby.

10. století

10. století je na západě z hlediska církevních dějin nejtemnějším stoletím (saeculum obacurum). Franská říše se totiž rozpadala, nedokázala čelit postupu Saracénů z jihu, Normanů na severozápadě a Maďarů a Slovanů na východě. Řím neměl oporu pro udržení jednoty církve. Rozmáhal se provincialismus, vláda biskupů nad určitým územím. Rostla moc šlechty – úměrně jejímu značnému kulturnímu úpadku. Barbarská krutost a dvorské intriky se staly hlavním nástrojem politiky. Po období karolinské renesance opět ochabl systém škol. Kněží byli nevzdělaní, v lidu se vzmáhalo znovu oživené pohanství. Církev se stávala snadnou kořistí světských pánů

- a ovšem stejnou měrou i světských choutek církevních představitelů. Projevilo se to především na papežském dvoře, kde několik šlechtických rodin z různých menších italských státek zákulisními machinacemi dosazovalo a sesazovalo papeže podle libosti. Několik desítek let ovládaly takto papežskou politiku dokonce ženy z těchto rodin. (To dalo asi vzniknout dohadům o tom, že papež Jan VIII., vládnoucí v roce 855, byla ve skutečnosti žena. Tato domněnka byla zejména v reformaci často uváděna jako argument proti instituci papežství.) Církev se pokoušela nadvláde světských pánů čelit tak, že jim začala konkurovat prostřednictvím svých vysokých hodnostářů (arcibiskupů, biskupů, opatů), kteří se – opření o své rozsáhlé statky – začali chovat jako feudálové. Spor mezi šlechtickou a církevní mocí nad světem našel výraz v diplomaticko-liturgických finesách tzv. investitury, čili obřadu, jímž byl biskup panovníkem dosazován do úřadu, a korunovace, jíž byl biskupem (ev. papežem) šlechtic uváděn na královský nebo císařský trůn.

Ale právě když politické zmatky dosahují vrcholu a kulturní úpadek svého dna, kdy národy jsou zdecimovány mravním marasmem a morovými epidemiemi, rodí se v polovině 10. století počátek všeobecné obnovy. V oblasti politické souvisí s přesunem těžiště franské říše do německých území a v oblasti duchovní s reformou klášterního života. Roku 962 se saský král Ota I. nechává od papeže Jana XII. korunovat na císaře „svatě říše římské jazyka německého“. Zakládá silnou dynastii křesťanských panovníků, kteří spolu s prosazováním své moci usnadňují papeži utužení centrální správy církve. Vzhledem k tomu, že se podařilo odrazit nepřátelské vpády do kulturních oblastí západní a střední Evropy, zklidnil se život domácího obyvatelstva a opět začala kvést kultura, vydatně povzbuzovaná šlechtou a církví. Tento druhý rozmach kulturní epochy bývá nazýván otonská renesance.

Na duchovní úpadek a mravní rozklad společnosti, který se nezastavil dokonce ani před kláštery, reagovali mniši v severofrancouzském klášteře Cluny (založeném roku 910). Kvas nové, hlubší zbožnosti, mravní čistoty a dobrovolné kázně pronikal zdola mnišská společnost, záhy už nejen v Cluny, ale i v jiných benediktinských kláštorech po celé Evropě. Duchovní obroda dostala navenek výraz v nových regulích prosazovaných opaty v síti klášterů reformního typu. Clunyjské hnutí představovalo vysokou spirituální kulturu, která byla vrcholem románské epochy, ale současně jedním z prvních podnětů vzniku nového stylu v umění i v životě, nazvaného později gotickým. Důležité bylo, že reformní kláštery se vymanily z kontroly místních feudálů a podřizovaly se nadnárodním řádovým centřům a výrazně se orientovaly na Řím. Duch obnovy se tak mohl šířit

Evropou nezávisle na stupni rozvoje kultury a společnosti v jednotlivých zemích. Viditelným výsledkem úspěšnosti clunyjského hnutí byla volba Gerberta z Aurillacu papežem. Tento biskup, stoupenec reformy, byl nejučenějším mužem své doby. Předběhl vývoj ve scholastické teologii a filozofii o 300 let. Těžil totiž ze svých znalostí řečtiny a arabštiny a tím na počátku 11. století předznačil převratné inspirační zdroje gotické epochy – návrat k zapomenutému odkazu antiky a styk s kulturně a technicky vyspělejší arabskou civilizací. Jako papež (nastoupil roku 999 a přijal jméno Silvestr II.) vládl ovšem poněkud problematicky. Spor o investituru, konkurenční zápas o rozdělení sfér vlivu mezi světskou a církevní mocí, spěl totiž ke svému dramatickému vyvrcholení. Nicméně se papeži podařilo zahájit rozsáhlou reformu kněžství. Kněží museli být nyní lépe vzdělaní, mravně bezúhonní. Začal se prosazovat celibát, slib pohlavní askeze, až dosud běžný jen u mnichů. Kněží byli vyvazováni z politických a ekonomických svazků, jimiž si až dosud zabezpečovali živobytí. Všeobecně se kritizuje svatokupectví, tj. vymáhání peněz za obřady a nebo vykupování si církevních úřadů a hodností. Reforma v duchovenském stavu přispěla i ke zkvalitnění misie – nasměrované do nových území, ale i obrácené dovnitř už křesťanské společnosti. Křesťanství v této době proniká do severoevropských zemí, upevňuje se u Slovanů a Maďarů, očišťuje se od zbytků pohanství v zemích západoevropských.

Misijní úspěchy ovšem slavilo i byzantské křesťanství, zejména díky proniknutí na Balkán a do Ruska. K východnímu křesťanství se na Balkáně přimkli Bulhaři a Srbové. Chorvati se přikláněli k Římu, ale typem zbožnosti a bohoslužebným jazykem patřili spíše k východu. Mezi povolžskými národy (kde měli misijní úspěchy i židé a později muslimové) se k byzantskému křesťanství přihlásila nová velmoc – ruská říše knížete Vladimíra (vládl 980–1015), která se tak postavila proti politickému, kulturnímu a náboženskému vlivu přicházejícímu ze Skandinávie (tehdy ještě pohanské). Křesťanství se na základě křtu panovníka v těchto říších stává státním náboženstvím. Pro obyvatelstvo to znamenalo víceméně násilné pokřesťanstění, ale současně i zisk přijetím vymožeností vyspělé byzantské kultury a civilizace.

Rozkol mezi Východem a Západem

Východní křesťanský svět, posílen svým územním a mocenským růstem, ukolébán sebevědomou důvěrou ve vlastní nepřerušenu tradici kultury a vzdělanosti, se začal výrazně odklánět od západního křesťanství, které si ovšem řešilo své problémy bez ohledu na kontext někdejší konstantinské říše. Po staletí existující a často uměle živené spory začaly v 11. století přerůstat ve vášnivé konflikty vyvolané malichernými problémy – např. opět ožvlým sporem o slůvko filioque ve vyznání víry nebo sporem o některá území na italské půdě, která byla tradičně pod kontrolou Cařihradu (jako např. Benátky). Teologické disputace byly nahrazeny církevně-právními akty až nakonec vzájemná nevráživost dospěla k tomu, že roku 1054 římský papež Lev IX. dal cařihradského patriarchu Michala do klatby, na což patriarcha reagoval tím, že prokrel celou římskou církev. Toto je první oficiální roztržka křesťanství na dva územně a institučně samostatné celky – církev římskokatolickou a církev pravoslavnou (řecky ortodoxní, tzn. pravověrnou). Východní, pravoslavná větev křesťanství neměla nikdy jednotnou centrální byrokratickou správu. Jedná se spíše o souborný název pro řadu národních církví, které spojuje podobná orientace v teologii, zbožnosti a církevních řádech.

Boj o investituru

Na západě se mezitím schylovalo k vyvrcholení boje o investituru. Clunyjské hnutí pozvedlo sebevědomí duchovenstva, což u vysoké církevní hierarchie vedlo k domněnce, podporované argumenty teologickými, ale i právníckými (mimo jiné i několika záměrnými literárními falsifikáty), že církevní moc musí být nadřazena moci světské. Světští panovníci se ovšem zalekli toho, že úžasné jmění, které je na jejich území v rukou církve, by mělo být podřízeno kontrole Říma, a rozhodně bránili své právo mluvit do obsazování biskupských stolců. Odpor světské moci se soustředil do kruhů císařského dvora, který byl v rukou německých panovnických dynastií. V roce 1076 tak proti sobě stanuli stejně vášniví a stejně neústupní rivalové – papež Řehoř VII. a císař Jindřich IV. V boji vedeném diplomatickými intrikami i loupeživými zničujícími válkami byl zpočátku císař poražen. Jeho cesta do Canossy v roce 1077, kde kajícíně žádal papeže o odpuštění, se stala příslovečným označením okázalého pokoření. Pak se však Jindřich IV. vzchopil, nechal zvolit vzdoropapeže a Řehoře VII. vyhnal z Říma. Boj o investituru s různou intenzitou propukal ještě dalších téměř 300 let.

Křížové výpravy

V polovině 11. století však křesťanská Evropa poněkud zapomenula na spory mocných, protože byla nucena čelit novému společnému nebezpečí. Po Arabech se stali vůdčí islámskou velmocí Turci, kteří začali postupně dobývat východořímskou byzantskou říši. Na západě rostlo pobouření nad tím, že Jeruzalém a jiná svatá místa křesťanství v Palestině jsou už tak dlouho v rukou pohanů a že křesťanským poutníkům je zabraňováno konat do těchto míst poutě. Roku 1095 tak papež Urban II. inicioval výpravu, která měla osvobodit svatou zemi z rukou muslimů. Výprava ve znamení kříže v sobě soustředila vznícenou zbožnost, vrcholnou kulturu rytířství, ale také oběti evropské bídy a nevzdělanosti. Motivem pro církevní hierarchii i světské feudály byla šance na pokoření byzantské říše, která nyní volala západ o pomoc. Motivem bylo i oslabení rozpínavosti islámu po porážce islámských států ve Španělsku a na jihu Itálie a po vzplanutí vnitřních sporů mezi sunity a šíity ve východních islámských zemích. Přirozeně, že vidina vojenského tažení do Palestiny přilákala i četné kořistníky a dobrodruhy.

Křížová výprava po mnohých útrapách nakonec skutečně osvobodila Jeruzalém, ale trvalého úspěchu nedosáhla. V průběhu příštích 200 let bylo vypraveno ještě 12 podobných výprav, ale všechny byly nakonec bezvýsledné, protože dobytá území se nepodařilo nadlouho udržet. Jakoby vedlejším produktem křížových výprav však byly cenné zkušenosti získané stykem s východním světem – byzantským křesťanstvím i islámskou kulturou. Tyto podněty byly zužitkovány ve vrcholně scholastické teologii a filozofii, ale přispěly i k rozvoji křesťanského a evropského sebeuvědomění. Tady má počátek koloniální politika některých západoevropských mocností a stejně tak proměna v uspořádání společnosti, v užívaných technologiích v zemědělství a v řemeslech a v celém způsobu života, zvláště ve městech.

Jakkoli řecká společnost byzantské říše trpěla pod náporom Turků, pro církev byla konkurence islámu impulsem k nové teologické práci, která se projevila zvýšeným zájmem o studium klasické antické filozofie. Východní církev se myšlenkově tříbila i na boji s kacíři, rozmanitými odštěpeneckými skupinami, které uváděly do krajností některý prvek asketické dokonalosti. Lepší klasické vzdělání a vyšší myšlenková kultura vý-

chodních teologů však ostře kontrastovala s civilizační zaostalostí a polopohanskou pověřivou zbožností prostého lidu v těchto zemích.

Gotická epocha

Morální úspěch clunyjské reformy, rytířské ideály, rychle se rozvíjející scholastické myšlení, vstup relativně svobodného měšťana na politickou scénu – toto všechno se na přelomu 11. a 12. století odrazilo v duchovní atmosféře západního křesťanství a našlo výraz především ve vzniku mnoha nových řádů. Zcela nového typu byly řády rytířské (např. templáři nebo johanité) určené k ochraně svaté země a poutníků na cestách, ev. pověřené charitativní a špitální službou. Poněkud tradičněji vypadaly nově vzniklé řády premonstrátský a cisterciácký. Nový v nich byl až okázalý důraz na chudobu. Zdá se, že se zde projevilo všeobecně rostoucí rozhořčení nad hříchem mamonu panujícím v církvi, zejména v duchovenském stavu. Jedním z prvních představených cisterciáckého řádu byl Bernard z Clairvaux (1090–1153), aristokrat ducha, muž mimořádně přísný, ale hluboce mystické zbožnosti, muž mimořádně pokorný, ale přesto autoritativní tvrdosti. Získal si značný věhlas a vliv v celém křesťanstvu, mluvil do věcí císařských i papežských. Zorganizoval 2. křížovou výpravu (1145). Předznačil tak jistý směr vývoje křesťanství v nejbližší době, zvané gotická: vznícení osobní citové zbožnosti orientované vzhůru k nadpřirozeným sférám, ale přitom současně užití racionální logiky, vědomě zaměřené na společenské cíle. Není náhodou, že právě cisterciáčtí mniši, nazývaní též bernardiní, nesou gotický stavební sloh a vrcholně středověké výrobně-řemeslné technologie. Jakýmsi protipólem Bernarda z Clairvaux byl Petr Abelard (1079–1142), scholastický myslitel, ale taky trubadúr, známý tragickým milostným vztahem ke své žačce. Petr Abelard zprostředkoval filozofický spor mezi realisty a nominalisty, ale současně jako by ukázal na potřebu jednoty myšlení a života, jednoty, která byla ideálem antického filozofa i raně křesťanského vyznavače. V Abelardovi se ve středověké církvi hlásí o svá práva lidská individualita.

Mniši, určující podstatně směr vývoje křesťanství od 11. století, představují jistou protiváhu instituci papežství, která stále zápasí o moc se světskými panovníky, a to dokonce i tehdy, když se někteří stávají nástrojem papežské politiky, protože jsou vyňati z provinciálního církevního i světského vlivu. Jejich scholastická vzdělanost, mystická zbožnost a okázalá chudoba byla němým protestem proti mocenským choutkám a rozmařilosti vysokých představitelů církve.

Papežská moc oslavila triumf v boji o investituru, když roku 1122 uzavřela wormským konkordátem smlouvu s německými králi, podle níž císař jen formálně potvrzuje papežské jmenování biskupů. Proti této zásadě se opět vzepřel až mocný císař Friedrich I. Barbarossa (vládl 1152–1198), k němuž se připojovali i králové angličtí, francouzští a italské. Panovníci zasahovali do papežských voleb, nechávali zvolit vzdoropapeže. Papežům se dařilo prosazovat církevní nadvládu jen díky nejednotě v řadách feudálů a nebo tím, že vyhlašovali křížové výpravy, jichž se museli zúčastňovat všichni významnější panovníci. V závěru 12. století se podařilo papeži Inocenci III. (vládl 1198–1216) prosadit svou světovládnou koncepci. Vzhledem k právnickému vzdělání, diplomatickým schopnostem a mravní bezúhonnosti vešel do dějin jako politicky nejmocnější papež vůbec. Podařilo se mu sjednotit církev, zjednal jí klid pro její práci, ale jako celek ji velice vzdálil od jejího původního náboženského určení, když jí svěřil vládu nad světem, zatímco měla světu spíše sloužit a zachraňovat duše. Ale právě uprostřed této triumfální

epochy církve se rodí hnutí, které zpochybňuje právě onen světovládny církevní triumfalismus.

Křesťanství nebylo fakticky nikdy jednotné – ani jako hnutí, ani jako organizace. Vedle běžné vnitřní plurality v rámci každého směru i každého institučního útvaru vždy existovaly skupiny, které se vydělily z těla církve, aby nějakým způsobem stály v opozici vůči průměrnému křesťanství. Napadali oficiální církev a byli za to logicky stíháni. Horlivost přerůstající v nekritický fanatismus (řecky fanein – hořet, být zapálený) přestávala být na sklonku 12. století jen záležitostí jednotlivců z menšinových skupin, ale začala nabývat rozměru lidových hnutí. Motivací byl jednak charismatický entuziasmus (citově vznícené prožívání přímého kontaktu s božím duchem), který se v křesťanství objevuje vždy jako reakce na prudce se měnící způsob společenského života, a jednak odpor proti zvěcnělému pojmání zbožnosti ve zformalizovaném obřadnictví a proti hmotářsky zesvětštelému životu vyššího kněžstva. Hnutí nabývala někdy až rysů sociální hysterie a nezřídka sklouzla do postojů ocitajících se už mimo rámeček křesťanství. V tom viděla oficiální církevní místa (podněcovaná i veřejným míněním) důvod k rozsáhlým represím, dokonce i pořádání křížových výprav proti kacířům.

V některých těchto hnutích je však možno spatřovat předchůdce reformace, např. ve valdenských, kteří hlásali a okázale uskutečňovali apoštolskou chudobu podle biblických evangelií. I když tato hnutí nezískala masy, jejich příkladná chudoba, pokora a kajícnost změnila podobu zbožnosti na počátku 13. století. V této duchovní atmosféře vznikají dva pozoruhodné mnišské řády: františkáni, založení Františkem z Assisi (1192–1226) roku 1210, zvaní též menší bratři neboli minorité, a dominikáni, založení Dominikem (1170–1221) roku 1216 a nazývaní řád kazatelský. Oba řády byly programově chudé (žebraří mniši) a věnovaly se kázání a působení mezi prostým lidem, hlavně na ulicích rodících se vrcholně středověkých měst. František z Assisi, jeden z nejvýraznějších světců křesťanství, zapůsobil především svou vřelou láskou, osobním, intimním vztahem k Ježíši Kristu a svou panteistickou mystikou (láskyplným ztotožňováním se s přírodou, v níž vše je projevem božství). Františkáni byli lidoví, konali sociálně-charitativní službu, nevytvářeli sice zvláštní teologické systémy, ale jejich důrazy na přirozenost a prostotu způsobily ve scholastickém myšlení přechod k nominalismu a empirické zkušenosti. Naproti tomu dominikáni byli aristokratičtější, vzdělanější, ve svých kázáních se soustřeďovali na potírání bludných názorů a kacířských sekt. Z jejich řad vzešli nejznámější, vesměs realisticky orientovaní scholastičtí teologové. Roku 1231 byla dominikánům svěřena tzv. inkvizice, tj. povinnost vést vyhledávací vyšetřování kacířů. Inkvizice potom po řadu staletí neblaze zasahovala proti všem jinak smýšlejícím, vedena ovšem upřímnou vírou, že tak bohu, církvi i duším těchto lidí slouží, protože scholastika viděla v člověku jen objektivní substanci, jíž se dá třeba i násilím manipulovat, a nikoliv svrchovanou subjektivní individualitu (kterou objeví teprve renesanční humanismus a zdůrazní reformace).

Vrcholný středověk

13. století je charakteristické utužením křesťanského panství v dalších oblastech Evropy – na jihu po úspěšném odražení náporu islámu, na severu a východě po rovněž často násilně konané misii ve Skandinávii a Pobaltí. Na Balkáně získávala definitivní převahu pravoslavná orientace nad římským katolicismem. V Rusku, sužovaném Tatary, se pravoslavná církev začala opírat spíše o prostý lid než o podrytou autoritu šlechty. Tataři, nelidsky zotročující podmaněné národy, však byli kupodivu vůči novým náboženstvím

tolerantní. Islám i křesťanství (často v podobě od pravoslaví odštěpených směrů) pronikaly svorně na východ a konkurovaly tam buddhismu, který se v té době misijně šířil na severovýchod. Dokonce i západní křesťanství začalo vysílat misionáře do východní Asie, podporováno ovšem kolonizátorskými záměry šlechty a obchodními zájmy bohatých měšťanů. Proto Marco Polo po návratu z cesty roku 1295 svědčí o poměrně značném rozšíření křesťanství ve východní Asii.

Zvýšený kontakt s exotickými kulturami a jejich učenci (zvláště arabskými a židovskými) znamenal pro západní křesťanství ve 13. století impuls k mohutnému pokroku v myšlení, vzdělání, umění i v řemeslných technologiích. Sít' nově vznikajících univerzit a nadnárodní působení žebrových mnišských řádů dává vzniknout nové křesťanské mentalitě nacházející výraz ve vrcholně gotické kultuře a ve scholastickém teologickém systému dominikána Tomáše Akvinského (1225–1274). To posílilo jednotící funkci papežského úřadu (kurie) ve věcech světovládných i duchovních. Církev se stala dokonalou právní organizací. Reakcí na byrokraticky zkostnatělý církevní organismus a školometsky neživou scholastickou teologii byla četná lidová hnutí zdůrazňující svobodu ducha (osobní odpovědnost za spásu) a mystickou víru (intuitivní poznání), jako byli např. flagelanti, pikardi, bekyně, bratři svobodného ducha apod.

Krise papežství a předchůdci reformace

Na počátku 14. století je západní křesťanství zcela v rukách papeže, a sice Bonifáce VIII., který bulou (listinou) *Unam sanctam* roku 1302 vyhlašuje „Prohlašujeme, pravíme, stanovíme a oznamujeme, že je všem lidem ke spasení třeba, aby poslouchali římského papeže.“ Tento vrchol papežské moci byl současně bodem obratu, od něhož začalo papežství rychle upadat. Ve vysoké církevní hierarchii se zvedá odpor proti přílišnému soustředění moci v rukách jednoho člověka. Rodí se tzv. konciliární hnutí, snaha nadřadit koncil papeži. Ve hře jsou ovšem i politické zájmy mocných státních útvarů na území Francie, Německa a Itálie, které by rády měly papeže pod kontrolou a nebo alespoň na své straně. Demokratický princip se začíná i v církvi prosazovat proti principu totalitarismu. Když byl roku 1305 zvolen papežem Francouz Klement V., neodvážil se přijet do Říma, protože Itálie byla zmítána vnitřními nepokoji, a usadil se v jihofrancouzském Avignonu. Papežská politika tak byla na dlouhá desetiletí v rukách Francouzů. Když se po 70 letech papežové opět vrátili do Říma, vládli natolik autoritativně, že když kardinálové (sbor arcibiskupů pověřený volbou papeže a tvořící jeho poradní orgán) si zvolili roku 1378 vzdoropapeže a usadili se s ním opět v Avignonu. Začalo tak velké západní schizma (rozkol), které bylo tak ostudnou skvrnou křesťanství, že se ji pokusili zahladit jak moudří koncilní otcové, tak panovníci (např. tehdejší císař římské říše, český král Karel IV.), ale i světci (např. Kateřina Sienská). Je pochopitelné, že za takové situace se řešení očekává především od koncilu. Ten byl svolán roku 1409 do Pisy a pokusil se vyřešit situaci tak, že sesadil oba dosavadní papeže a zvolil jiného. Oba sesazení se však nevzdali, a tak měla Evropa najednou papeže tři a byla rozdělena na tři tábory jejich přívrženců. Kritická situace se vyhrotila, když roku 1410 se násilně zmocnil papežského úřadu Baltazar Cossa, diplomat, dobrodruh a námořní pirát a nastoupil jako papež Jan XXIII. Křesťanský svět právem volá po koncilu, který by přinesl všeobecnou nápravu, nejen v záležitostech papežských, ale i teologických a mravních.

Na přelomu 13. a 14. století se totiž opět množí kritické hlasy učenců i lidová hnutí požadující ústup od filozoficky strnulé scholastické teorie dogmat a návrat k původně křesťanskému biblickému myšlení. Reformní požadavky se soustřeďují na pojetí kněž-

ství, na církevní vlastnictví materiálních statků a zejména na nevkusný způsob prodávání tzv. odpustků (jimiž sice nebyly odpouštěny hříchy, ale byly za určité zásluhy zmírněny kající předpoklady odpuštění). Tyto hlasy přicházely i z univerzit – např. z Oxfordu, kde působila významná scholastická nominalistická františkánská škola (např. John Viklef) a nebo z Prahy, která se pod ochranou císaře Karla IV. stala významným útočištěm reformě smýšlejících učenců a kazatelů.

Císař Zikmund a papež Jan XXIII. svolali roku 1414 velkolepý reformní koncil do Kostnice. Tento koncil konečně odstranil trojpapežství a zvolil papeže Martina V. Mimo jiné ale taky znamenal konečné vítězství nominalistické orientace ve scholastické teologii, čili zhroucení tradiční středověké metafyziky a nástup moderního humanistického bádání a vzdělání, které se už několik desetiletí pěstovalo ve svobodných italských městech. Koncil také odsoudil a nechal upálit Jana Husa, učitele pražské univerzity a oblíbeného kazatele, za jeho kritiku církevních zlořádů. To vyvolalo v Čechách lidové povstání a celé hnutí usilující o reformu církve, ale i společnosti. Husitství je možno pokládat za první vlnu světové reformace. Demokratickým silám se podařilo ještě uspořádat basilejský koncil (1431), ale myšlenka konciliarismu se nakonec neujala. Neznamenalo to ale nový triumf papežství. Do církve vstupuje nový duch – duch renesance, oživených ideálů antického Říma a Řecka. Jeho světlejší stránkou je podpora nového uměleckého slohu, zejména v honosných církevních stavbách budovaných po vzoru renesančních šlechtických paláců. Stinnou stránkou jsou typické rysy renesančního papežství – byrokracie (vláda úředníků), pornokracie (vláda nemravů) a nepotismus (dosazování příbuzných do vysokých úřadů). Je ironií osudu, že papežové, kteří najali Michelangela, Rafaela, Fra Angelica a mnohé jiné umělce k pracem na římských chrámech, jimž se dodnes obdivujeme, byli osobně temnou skvrnou papežství a křesťanství vůbec. V papežských komnatách vládly intriky, jed a dýky. Nemanželské děti církevních hierarchů byly dosazovány do kardinálských úřadů. Nejhorší z papežů, „papež Nero“, byl Alexander VI., dobrodruh z rodu Borgiů (vládl 1492–1503). Do této doby spadá i rozšíření pronásledování čarodějnic, povzbuzené vydáním knihy Kladivo na čarodějnice (1487). Masové upalování čarodějnic mělo jistě i jiné motivy než náboženské – např. sociálně-psychologické. Církevní činitelé se ovšem stali nositeli represí, i když ty měly v pozadí jiné než křesťanské důvody.

Nástup renesance

Poněkud stranou pozornosti západu zůstala situace na východě, kde se opět rozmohla říše Turků. Roku 1453 jim padl do rukou Cařihrad, když západ odmítl sesterské církvi pomoci a tím se otevřela Turkům cesta na Balkán a do nitra Evropy, která byla zastavena až roku 1683 u Vídně.

Renesanční myšlení se svým racionalismem a empirismem začíná slavit první přírodovědecké úspěchy a vytváří nový obraz světa. Výrazem toho je objevení Ameriky a obeplutí světa a vznik geocentrického a antropocentrického světového názoru. Církev i její teologie se urputně brání všem změnám a vede předem prohraný zápas proti novému člověku, který se zrodil na prahu renesance. Nové zeměpisné objevy ovšem církev vítá. Když Kolumbus objevil v Americe zlato, navrhoval, aby bylo použito k vykoupení Jeruzaléma z rukou Turků. Církev ovšem měla se zlatem jiné plány. Ušlechtilá myšlenka křesťanské misie do nových území se stala záminkou pro kolonizátory a dobrodruhy k dobytelským výpravám. Církev, zejména ve Španělsku a Portugalsku, mimořádně zbohatla, ale neznamená to, že by duchovně kvetla. Každý čtvrtý Španěl byl knězem, pro-

tože to bylo výnosné zaměstnání. Podvědomým motivem ničení celých kultur a civilizací v nově objevených územích a jejich násilného pokřesťanství byla neschopnost vyrovnat se teologicky s existencí jiných, často starších, na Bibli nezávislých náboženství. Křesťanský evropocentrismus se nedokázal zbavit pocitu výlučné nadřazenosti.

V evropské společnosti však už nastaly nezvratné změny. Svobodné individuum se stává soběstředným subjektem a tím i metafyzickým protějškem světa. Někteří si ale dovolují vyslovit myšlenku, známou už z antického Řecka, že možná vůbec žádný Bůh neexistuje. Tyto názory se ovšem ještě církvi podařilo umlčet. Ale požadavky novověkého člověka, který už si uvědomoval svou nesubstanční personalitu, církev dlouho ignorovat nemůže.

Reformace

Německý augustiniánský mnich Martin Luther (1483–1546), vyprovokován nechutným způsobem prodeje odpustků (mimořádně určených na Michelangelovu stavbu chrámu sv. Petra v Římě), vyhlásí roku 1517 svých 95 požadavků na reformu církve a když odmítne jít je do Říma odvolat, prohlásí, že poslušnost papeže není závazná ke spáse a tím se fakticky ocitne mimo církev. Jeho rozchod s oficiální církví se dramaticky prohloubil po té, co jeho při začali – ovšem ze svých politických důvodů – podporovat někteří němečtí feudálové. Reformační zápas přerostl – podobně jako před sto lety v českém husitství – v celoněmecký sociální konflikt (selská válka). Šlechtici protestující proti prořímské straně v říšském sněmu poskytli na svých územích azyl Lutherovým přívržencům a tak došlo prakticky ke vzniku první církevní organizace skutečně alternativní vůči římskokatolické církvi – již se začalo říkat protestanté a nebo také evangelická církev augšpurského vyznání (v tomto městě se roku 1555 protestanté dohodli na společném novém vyznání víry).

Teologicky je Lutherova reformace pokusem o návrat k biblickému křesťanství za využití výsledků humanistické vzdělanosti a renesančního myšlení. Křesťanství se Lutherovi stává výrazně niternou záležitostí (spása pouhou vírou, nikoliv za záslužné skutky nebo prostřednictvím obřadů) a individuální záležitostí (autorita papeže, církve, je nahrazena autoritou Bible, jejíž četba je základem pravé bohoslužby). Prakticky se v této církvi změnilo pojetí kněžství (zrušení celibátu) a obřady se omezily na nejnutnější míru.

Řím Luthera odsoudil, ale neměl možnost jím vyvolané hnutí fyzicky likvidovat. Lutherská (protestantská, evangelická) církev se rychle šířila nejen po německy mluvících zemích, ale i do Francie a střední Evropy.

Ve Francii začal Lutherovy myšlenky šířit právník a filosof Jan Kalvín (Jean Calvin, 1509–1564). Oproti Lutherovu zdůrazňování boží odpouštějící milosti hlásal Kalvín spíše boží nárok na lidskou poslušnost. Vypuzen z Francie odchází reformovat církev do Švýcarska, kde už podobné dílo zahájil Ulrich Zwingli (1484–1531). Kalvín prosadil své pojetí křesťanství v Ženevě s mimořádnou horlivostí, která přerůstala v netolerantní fanatismus. Roku 1566 švýcarská větev reformace formuluje své vyznání víry (helvétské vyznání) a vzniká tak další typ křesťanské církve, ovšem velmi blízký německé reformaci, takže se pro tyto církve shodně užívá názvu protestanté nebo evangelíci.

Ze Švýcarska se Kalvínovo pojetí církevní reformy rychle šířilo (po spojnicích obchodu) do Francie, Nizozemí, Anglie a Skotska, ale také do Čech, Maďarska a Polska. V Anglii došlo ovšem nezávisle na tom k odštěpení církve od Říma z důvodů vyložené necírkevních. Král Jindřich VIII., když nemohl dosáhnout od papeže zrušení svého sňat-

ku, odloučil roku 1531 církev v Anglii od římské správy a sebe prohlásil za hlavu „anglikánské církve“. Teprve postupně pronikly do Jindřichovy církve reformační myšlenky Lutherovy a Kalvínovy, ale svým zřízením tato církev dodnes připomíná hierarchický model katolický. Ve Skotsku se prosadila reformovaná církev Kalvínova typu teprve po krvavých bojích s prokatolickou panovnicí Marií Stuartovou. Protestantské církve se ve spojení s feudální mocí v některých zemích stávaly státními (ev. národními) církvemi. Zcela katolické zůstaly jen Itálie a Španělsko.

Katolická obnova

Za této situace se Řím konečně vzchopil k jednání. Katolická církev po té, co ztratila 20 miliónů věřících, pochopila, že podcenila volání po mravní čistotě kněžstva, po svobodě vědy a vzdělání, že podcenila kritické bádání nad Bibli i dějinami teologie. Náprava se tentokráte začala shora. Dlouhodobému volání po koncilu vyhověl papež Pavel III. (vládl 1534–1549) roku 1536, ale byrokratické a diplomatické průtahy, jakož i snaha katolických teologů dohnat humanistické vzdělání protestantů způsobily, že koncil se sešel v tyrolském městečku Tridentu až v roce 1545. Tento koncil bývá označován za počátek mohutného katolického protireformačního tažení, ale mohl by být také označen za opožděnou, tichou katolickou reformaci. Koncil, probíhající v neobyčejně politicky vzrušené době, pracoval systematicky, pečlivě a hlavně dlouho – 18 let. Vydal však důležitá usnesení. Oproti protestantům zdůraznil vedle Bible také nepřerušenu učitelskou tradici církve jako normu víry, čímž se vyhnul nebezpečí, že se z textu Bible stane „papírový papež“ a víra se bude intelektualizovat. Ovšem uzákonil za závazný biblický text Jeronýmův překlad do latiny ze 4. století a latinu určil za bohoslužebný jazyk. Zavedl katechismus, právně přesnou naukovou normu katolické víry, jednotný řád bohoslužby a ostatních obřadů, ale také index zakázaných knih a řád církevního umění, který by církev očistil od renesančního dědictví antického pohanství. Položil důraz na kvalitu přípravy ke kněžství a na kontrolu kněžských funkcí. Zamezil nejkřiklavějším zlořádům v církevní hierarchii a byrokracii. Tridentský koncil představuje veliký mezník ve vývoji římskokatolické církve. Církev se podstatně obnovila, očistila, ale současně zakonzervovala na téměř 400 let.

Protireformace, rekatolizace, baroko

Řím s novou sebejistotou vyhlásil boj protestantismu. Inkvizice, původně vzniklá pro boj s vnitřním nepřitelem, se v katolických zemích zaměřila na všechny nekatolíky. První větší konflikt vypukl ve Francii, kde se na trůn dostala královna Kateřina z florentského bankéřského rodu Medicejských. Zpočátku stranila hugenotům, jak se ve Francii říkalo přívržencům kalvínských reforem, ale když získávali početní převahu a dokonce i vliv u jejího dvora, zasáhla Kateřina spolu s katolickou šlechtou a o bartolomějské noci 24. 8. 1572 nechala v zemi vyvraždit desetitisíce hugenotů.

Zvláštní úkoly v duchovním boji proti protestantům dostal jezuitský řád (Tovaryšstvo Ježíšovo) založený Ignácem z Loyoly (1491–1556) roku 1540. Tento řád, podřízený přímo papeži, vynikal přísností, kázni, všestranným vzděláním a neobyčejně pružnou přizpůsobivostí rozmanitým potřebám církve. Jezuité působili jako účinní kazatelé, ale především jako organizátoři katolického školství. Zaměřili se i na misie v kulturně

nejobtížnějších oblastech, např. v Číně a Japonsku. Jezuité se taky stali nositeli barokního uměleckého slohu i životního pocitu, který byl výrazem potridentského ducha.

Baroko je triumfální a univerzalistické, ale přitom neopomíjí jedince a jeho niterný život. Je plné vášni a bouřlivých rozporů, ale přitom je realisticky a pokorně přízemní. Pod jeho vnější strhující krásou je skryta pokora a vědomí lidské malosti. Církev se kázáním a barokním uměním obrací k prostému lidu. Pěstuje kult lidových světců, okázalým bohoslužebným projevem dosahuje vysoké citové účinnosti. Typická barokní lidová zbožnost představuje sice prohloubení a oživení křesťanství v celé Evropě, ale víra tak ztratila svou někdejší vysokou myšlenkovou úroveň a otevřela se pověrám. Barokní katolická teologie se sice pokouší držet linii středověké scholastiky, ale výrazně se otvírá myšlenkovým podnětům přicházejícím z přírodních věd, zejména matematiky a fyziky.

Souběžně s barokním duchem, který se šíří v různých zemích nestejně – podle míry postupu rekatolizace – postupuje vývoj nezávislého myšlení: racionalistické a osvícenské filozofie a rodící se přírodovědy, která se stále více odklání od sepětí s církví. Katolická i protestantská teologie se zatvrdila ve svých dogmatických pozicích a pokoušela se brzdit nebo ignorovat vědecký a filozofický pokrok. Pozoruhodným pokusem o návrat k teologii Aurelia Augustina a k ideálu prvotního křesťanství bylo učení Kornelia Jansena (1585–1638), profesora teologie v Lovani. Jansenistické hnutí, jím vyvolané, se v praktických závěrech blížilo názorům Kalvínovým. Jansenisté např. brojili proti obrazům a přehnané výzdobě v chrámech. Po celá další staletí byli proto terčem útoků jezuitů.

Náboženské spory spolu s mocenským dělením Evropy vedly ke vzplanutí třicetileté války (1518–1648), v níž katolická církev ve spojení s Habsburky dosáhla značných triumfů. Evangelíci byli v porobených územích nuceni k přestupu ke katolictví nebo ze zemí vypuzeni. Někteří přešli do vnitřního exilu. Barokní katolicismus se stal synonymem evropanství, světoobčanství, protože evangelické církve spojily své osudy ještě více s jednotlivými národy.

Pozoruhodnou obdobou barokní zbožnosti bylo v evangelických církvích (zejména luterských) hnutí zvané pietismus (pietas – latinsky zbožnost). Písmácký intelektualismus a humanistická teologická učenost nechávaly totiž duši prostého lidu prázdnou. Na sklonku 17. století se tak začala šířit hluboká niterná zbožnost zdůrazňující osobní vztah člověka k Bohu, odvrát od světských problémů a posvěcování všedního života citovým duchovním zanícením. Pietismus začal s novou intenzitou konat individuální vnitřní misii, ale inicioval i rozsáhlé misijní podniky zaměřené do vzdálených zemí. Pietismus povzbudil ustrnulé protestanty a vedl k oživení a početnímu růstu jejich církví, ale ovšem také ke vzniku mnohým nových odštěpeneckých skupin.

V kalvínském prostředí, zejména v Anglii a ve Skotsku, zase planuly vášnivé boje o vnitřní církevní zřízení. Puritáni (purus – latinsky čistý) chtěli očistit církev ode všeho nebiblického, podružného. Presbyteriáni chtěli, aby církevní obce spravovaly rady starších. Kongregacionalisté byli pro zrušení jednotné církevní organizace. Baptisté odmítali tradiční křest nemluvnat a požadovali biblický křest dospělých ponořením do vody. Kvakeři (čti kvejkři) odmítají jakékoli řády a chtějí žít jen z momentálního vnuknutí božího ducha. Tyto náboženské spory se v Anglii 100 let proplétaly s politickými zápasy i sociálními revolucemi. Pronásledovaní odpadlíci se od roku 1620 často uchýlovali do Severní Ameriky, kde začali budovat státy se společenským zřízením postaveným na základě biblických ideálů. Prvním takovým státem byla kvakerská Pensylvánie, jejíž evangeliem inspirovaná ústava posloužila jako vzor pro ústavu Spojených států (1776) a pro formulaci základních lidských a občanských práv za francouzské revoluce (1789). Štěpení evangelických církví se od té doby nezastavilo. Menšinová mentalita těchto skupin však vedla k mimořádné misijní aktivitě a okázalé charitativní službě.

Největšího rozšíření doznalo křesťanství ve Střední a Jižní Americe, ačkoliv tam bylo přineseno násilím. V Asii se křesťanství prosazovalo jen stěží. Afrika se stala významnou misijní oblastí až v 19. století. Pozoruhodný misijní úspěch se zdařil jezuitům v Paraguayi. V 18. století tam vytvořili indiánský stát se společenským zřízením odvozeným z křesťanských zásad. Křesťanský komunismus kombinovaný s indiánskou kulturou se nadějně rozvíjel a zanikl jen proto, že roku 1773 byl jezuitský řád papežem zrušen, neboť jeho činnost vzbuzovala odpor obyvatelstva v mnoha zemích a jeho moc začala nebezpečně pronikat i do zákulisí papežské politiky.

Osvícenství

Osvícenství v 18. století přecenilo rozum, zdůraznilo přirozenost, lidskou autonomii a svobodu. Tím, že se stavělo proti jakémukoli absolutismu – politickému i náboženskému – dalo vzniknout atmosféře relativismu, tolerance, liberalismu. Osvícenství vyvolávalo protikatolické nálady a u světských panovníků motivovalo proticírkevní zásahy – rušení klášterů, zabírání církevního majetku, rušení církevního dohledu nad školstvím. I v katolických zemích byla dána svoboda nekatolickým církvím.

Důležitým přelomem v postavení křesťanství ve světě a ve veřejném životě byla francouzská revoluce, která se mimo jiné obrátila i proti římskokatolické církvi a křesťanství vůbec. Emancipovaný člověk opilý vítězstvím nad absolutismem slaví šílené orgie rozumu. Katolická církev je ve Francii připravena o svůj majetek a na 70 000 kněží je vyhnáno ze země. Napoleon (vládl 1801–1814) se pokouší kontrolovat církve nejen ve Francii, ale v celém světě. Dobývá Řím a vězní papeže. I když byla postupně ve Francii obnovena náboženská svoboda, pozice katolické církve byla trvale otřesena. Filozofické a politické důsledky francouzské revoluce doléhaly pak na celé křesťanství ještě nejméně 100 let. Rozpor mezi moderním člověkem, jeho novou společností utvářenou racionální vědou a technikou, a křesťanstvím, reprezentovaným zaostalou teologií a konzervativním, s reakčními feudálními a měšťanskými kruhy spojeným církevním vedením, se dále prohluboval. Naproti tomu v romantismu, který byl reakcí na jednostranný racionalismus a osvícenství, našla křesťanská zbožnost svého spojence. Romantická nostalgie po středověké křesťanské univerzalitě nahrávala staromilcům v církvích. Na druhé straně to byli ale mnohdy duchovní, kteří – vzhledem ke svému vzdělání – byli potřebným intelektuálním kvasem různých romantických revolucí a osvobozovacích či sjednocovacích národních hnutí. Po porážce měšťanských revolucí v roce 1848 se konzervativní církevní kruhy opět vzchopily a pokusily se zvrátit situaci danou počátečním nástupem osvícenského liberalismu a jeho protiklerikálního (protikněžského) a nebo přímo ateistického (bezbožného) tažení. Opět začal pracovat jezuitský řád (znovu povolený roku 1814).

Zatímco teologie byla stále méně schopna držet krok s vědou a vyvracet argumenty ateistické filozofie, zlepšila se pastorační (pastýřská) služba věřícím. Proces seku-larizace (zesvětštění) sice sílil s postupující urbanizací a industrializací. Středověká masovost v křesťanství existovala už jen ve Španělsku, Itálii a Jižní Americe. Ale nové generace věřících začaly být vzdělanější ve věcech víry, byly uvědomělejší a společensky aktivnější. Zejména katolická církev se začala touto novou drobnou misíi upevňovat, převážně na venkově. Moderní způsoby misie, hlavně ve městech, konaly nové evangelické církve, např. metodisté (od roku 1873), adventisté (1837) nebo Armáda spásy (1865). Tyto a podobné církve angloamerického původu začaly konat úspěšnou zpětnou misii do Evropy.

1. vatikánský koncil

V římskokatolické církvi se o systematické vyrovnání s problémy doby pokoušel papež Pius IX. (vládl 1846–1878). Na jedné straně chtěl postavit hráz novým filozofickým a politickým idejím, jakož i rodícímu se socialistickému hnutí, ale na druhé straně si přál urovnat konflikty rozdělující křesťanství do tří větví. Pomalu se rodila myšlenka uspořádat církevní koncil. Na koncil svolaný do Vatikánu roku 1870 však vzhledem k nabídnutým podmínkám nemohli přijít ani pravoslavní, ani evangelíci. Byl to tedy po více než 300 letech opět jen koncil římskokatolické církve, který jako by chtěl dokončit to, co v Tridentu bylo započato. Koncil měl podat výklad církevního učení ve vztahu k moderní společnosti. Vyzněl však jako protest proti všemu modernímu, zejména proti modernistickým snahám uvnitř církve samé. Ve snaze vymezit poměr víry a vědění vyhlásuje koncil dekret o tom, že papež je z moci svého úřadu ve věcech víry a mravů poslední, tzn. neomylnou učitelskou autoritou církve. Tento dekret o papežské neomylnosti, přijatý po dlouhých diskusích a po problematickém hlasování, způsobil bouři nevole v celém světě a ve všech církvích. Někteří z koncilních otců se dokonce rozešli se svou církví a založili církve starokatolickou, která navázala na tradice jansenistického hnutí a od té doby existuje jako poměrně malá církev v Holandsku, Německu a Švýcarsku.

Aby římská kurie dokázala, že chce pokračovat v protimodernistickém kursu, vyhlásí roku 1879 papež Lev XIII. (vládl 1878–1903) obnovenou teologii Tomáše Akvinského za jediné oficiální učení církve. Pokouší se tak reagovat na evangelickou teologii, která za pomoci liberálního myšlení začala používat racionálně kritickou metodu při výzkumu Bible i vlastních dějin teologie a získala si tak respekt vědeckého a filozofického světa.

20. století

Křesťanství vstupuje do 20. století značně nepřipraveno čelit nové době. Jak evangelický liberalismus, pokoušející se skloubit biblickou zvěst s moderní kulturou, tak katolický konzervatismus, pokoušející se zabránit emancipaci moderního člověka, žalostně selhal v tragickém období 1. světové války. Zklamání z krachu křesťanské civilizace vede miliony lidí k výstupu z církve nebo k lhostejnému setrvání na jejím okraji. Sekularizace v moderní společnosti konzumního blahobytu postupuje mílovými kroky.

Evangelická teologie se ovšem po šoku 1. světové války probouzí ze zahledění do sebe sama a z romantického snu o přirozeném lidském dobru a vydává se na novou cestu s mimořádnou myšlenkovou otevřeností a vysloveně moderní filozofickou výbavou. Evangelické církve se myšlenkově dokázaly vyrovnat s moderní dobou. V praxi však mnozí jejich věřící setrávají v konzervativní opozici a nebo lhostejnosti vůči současnému světu. Přes značnou myšlenkovou pružnost však evangelické církve pomalu ztrácejí členstvo a pozice ve veřejném životě.

Katolické církvi to trvalo poněkud déle, než vzala moderní dobu vážně. Bylo zapotřebí ještě 2. světové války a ještě většího otřesu ze selhání tradičních křesťanských hodnot v evropské civilizaci. Po 2. světové válce je jasné, že chce-li církev oslovit současného člověka, musí se mu přizpůsobit. Osvícený papež Jan XXIII. (přijal jméno, které už jeden – ovšem nehodný – papež nesl, aby zahladil skvrnu na papežském trůnu) se odvážil roku 1962 svolat 2. vatikánský koncil. Teprve tento koncil provedl řadu teologických i praktických reforem, které měly otevřít církev modernímu člověku. Tolerantní postoj umožnil evangelíkům účast alespoň jako pozorovatelů. Zúčastnili se i vyslanci některých

pravoslavných církví. Nedošlo sice k žádnému pokroku směrem ke sjednocení křesťanství, ale dobrá vůle byla alespoň symbolicky naznačena. Římskokatolická církev sice neustoupila ze svých pozic, ale přizpůsobila se podmínkám doby (aggiornamento – italsky zdnešnění), což jí získalo nové sympatie, takže od té doby navzdory postupující všeobecné sekularizaci zaznamenává jistý početní růst a zvýšení společenské prestiže v celém světě.

Skupina tradicionalistů kolem francouzského arcibiskupa Lefebvra nepřijala závěry 2. vatikánského koncilu a dala tak vzniknout novému schizmatickému konfliktu v církvi. Tradicionalisté tvoří dnes početně bezvýznamnou skupinu působící ve Francii a ve Švýcarsku.

Protestantismus, už od svého počátku značně roztržštěný, prožívá už od 19. století tendence k vnitřnímu sjednocování. Po vytvoření různých konfesních (vyznačkových) svazů dochází k vzniku myšlenky ekumenismu, úsilí o sblížení a spolupráci všech (ev. všech nekatolických) církví. V roce 1925 byla ve Stockholmu uspořádána konference pro praktickou stránku této spolupráce, v roce 1927 pro teologickou stránku v Lausanne. Teprve v roce 1948 se však podařilo založit Světovou radu církví se sídlem v Ženevě. Dnes Světová rada církví sdružuje většinu evangelických a pravoslavných církví. Římskokatolická církev udržuje se Světovou radou církví zdvořilé kontakty, ale principiálně se k organizovanému ekumenickému hnutí nechce připojit, i když na konkrétních ekumenických projektech se velmi aktivně a plodně podílí.

Pravoslaví, které se od 15. století vnitřně podstatně nevyvíjelo, zaznamenává ve 2. polovině 20. století vzrůst prestiže nejen ve svých tradičních územích, ale i na západě. Pravoslavní teologové, aniž by přerušili kontinuitu svého myšlení, obsáhli i západní vzdělání a stali se tak pro západ atraktivní možností kontaktu s vlastními hlubokými tradicemi. Svou roli hraje i exotičnost pravoslaví, která přitahuje rozumem a technikou unaveného moderního člověka.

Od 70. let, kdy poprvé počet barevných křesťanů převýšil počet bílých, se těžiště křesťanství přesouvá do zemí tzv. třetího světa, kde zaznamenává stále výrazné misijní úspěchy a hraje důležitou kulturně-politickou roli v mnoha zemích.

V 80. letech, která jsou charakteristická celosvětovou vlnou obnoveného zájmu o náboženství, křesťanství získává opět respekt moderního člověka. Trendy náboženského oživení jsou však rozporné. Tradiční, instituční a velké církve ztrácejí věřící, zato menšinové církve a nově vznikající sekty rychle rostou. Moderní teologie na jedné straně zprostředkovává kontakt mezi náboženskou vírou a současnou vědou a filozofií, ale na druhé straně v církvích bují fundamentalismus, reakční, konzervativní ideologie, která pod záminkou návratu k biblickým a starokřesťanským základům (fundamentům) ve skutečnosti buduje myšlenkovou alternativu či opozici vůči současnému vědeckotechnickému a filozofickému pokroku.

Křesťanství je nejpočetnější světové náboženství (udává se 1,7 až 2 miliardy věřících). V současnosti však bude muset čelit konkurenci nejrychleji rostoucímu islámu a stejně tak rychle se šířící obecné spiritualitě, která se nekryje s žádným tradičním náboženstvím a která se nechce spojovat s žádnou oficiální náboženskou institucí.

Použitá literatura

- Říčan R., Molnár A.: 12 století církevních dějin. Kalich, Praha 1989
Šoltész Š.: Dějiny křesťanské církve. Kalich, Praha 1990
Jedin H.: Malé dějiny koncilů. Česká katolická charita, Praha 1990
Říčan R.: Od úsvitu reformace k dnešku. Kalich, Praha 1980
Molnár M.: Pohyb teologického myšlení. Kalich, Praha 1982
Franzen, A.: Malé církevní dějiny. Zvon, Praha 1995